

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

СРЕБНЮК ВАЛЕНТИНА ЗІНОВІЇВНА

УДК 821.161.2.091-9,,XV/XVI”

**«АПОКРИСИС» ХРИСТОФОРА ФІЛАЛЕТА У ПОЛЕМІЧНОМУ
ДИСКУРСІ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.**

10.01.01 – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Поплавська Наталія Миколаївна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри журналістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Радишевський Ростислав Петрович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри полоністики
Інституту філології;

кандидат філологічних наук
Олійник Любов Валентинівна,
Хмельницький національний університет,
старший викладач кафедри української філології.

Захист відбудеться 23 листопада 2017 р. об 11.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль. 46027.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://www.tnpu.edu.ua> та в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 23 жовтня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Бородіца

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сьогодні, коли політичні процеси супроводжуються зіткненням різних ідеологій, культурно-ціннісних систем, коли проблема національного самоусвідомлення порушується у найрізноманітніших контекстах (історичному, соціально-політичному, культурному), а суспільно-політична та релігійна ситуації в контексті глобалізаційних викликів проблематизують національні духовні орієнтири, варто звернутись до полемічно-публіцистичних рефлексувань кінця XVI ст., у яких закладено пошуки релігійно-політичного порозуміння в умовах духовного тиску на українство, шляхів захисту своєї віри, з одного боку, та сприйняття ідей європейської Реформації, з іншого. Цим і зумовлена актуальність вивчення української полемічної прози кінця XVI – початку XVII ст., у якій порушувалася проблема відповідей на виклики та перспективи співіснування різних конфесій в одній державі і їх взаємної терпимості до релігійно-церковних, мовно-культурних відмінностей. Однак такі взаємини не можуть бути безпроблемними. Полемічна література, власне, ілюструє шляхи до неупередженого сприйняття «іншого» та толерантної дискусії з ним.

Визначною пам'яткою тогочасного полемічного письменства є «Апокрисис» Христофора Філалета як апологетична відповідь православних на твір «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» Петра Скарги, який захищав позиції уніатів. Обидва твори у риторичному аспекті продовжують схему міжконфесійної полеміки: кожен із текстів – це відповідь на попередній, що з'являвся в опонентів. Вони і дозволяють пізнати взаємини між «іншими» представниками тодішньої релігійно-політичної еліти та дослідити динаміку міжконфесійних стосунків на тлі непростих проблем державотворення, що ускладнюють розмежування у них літературного аспекту від релігійно-історичного. У цьому контексті виникає потреба наукової інтерпретації кожного твору української полемічної прози кінця XVI – початку XVII ст., заглиблення у його проблематику та жанрово-стильові особливості.

В українській літературній медієвістиці вже маємо присутні спроби реінтерпретації окремих творів представників полемічної літератури у дисертаційному форматі: «Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко» (2002) С. Бабича, «Пересторога» в полемічному дискурсі кінця XVI – початку XVII ст.» (2010) К. Дубініної, «Книга о вѣрѣ единой» (1619 р.) у контексті ранньої барокової полемічної літератури» (2013) Ю. Ларіна, «Творчість Іпатія Потія в контексті полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст.» (2008) Р. Ткачука. Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою новопрочитання «Апокрисиса» Христофора Філалета як невід'ємної складової полемічної літератури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в межах комплексної теми «Наративна

комунікація і жанрова система українського письменства» (державний реєстраційний номер 0113U000126). Тема роботи затверджена на засіданні вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 24 лютого 2009 року, протокол № 7.

Мета дослідження – цілісний аналіз художньої специфіки «Апокрисиса» Христофора Філалета в контексті полемічного дискурсу кінця XVI – початку XVII століття.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- узагальнити культурно-історичну основу міжконфесійних полемізувань;
- простежити динаміку розвитку полемічної літератури в Україні і міжконфесійної літературної дискусії кінця XVI століття;
- дослідити історію рецепції та науково-інтерпретаційну парадигму твору;
- обґрунтувати жанрову специфіку твору крізь призму його стильової своєрідності;
- розкрити композиційно-структурні особливості «Апокрисиса»;
- окреслити проблематику твору у контексті твору-запиту («Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» Петра Скарги) та твору-відповіді («Антиризис» Іпатія Потія);
- виявити інтерпретаційні аспекти інтертексту;
- дослідити комунікаційні особливості тексту у площині образної системи (автор – читач – опонент);
- схарактеризувати персуазивно-риторичні прийоми автора.

Об’єкт дослідження – «Апокрисис» Христофора Філалета (стародрук, який зберігається у фондах стародруків Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, та у двох текстах: польському і тодішньому українському, виданому у «Памятниках полемической литературы». Русская историческая библиотека. СПб., 1882, т. 7, кн. 2), а також трактати Петра Скарги «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» та Іпатія Потія «Антиризис», опрацьовані у фондах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського і Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Предмет дослідження – «Апокрисис» Христофора Філалета в контексті міжконфесійних полемізувань кінця XVI століття та інтертекстуальних вимірів.

Теоретико-методологічна основа роботи. Літературознавчі засади дисертації сформувалися на основі праць М. Грушевського, М. Возняка, В. Кречотня, Л. Махновця, В. Микитася, О. Мишанича, К. Студинського, І. Франка, Д. Чижевського, П. Яременка. Важливими для вироблення підходів до аналізу стали дослідження сучасних медієвістів О. Александрова, О. Астаф’єва, архієпископа Ігоря (Ісіченка), П. Білоуса, К. Борисенко, Б. Криси, М. Корпанюка, О. Матушек, М. Назарука, О. Новик, Л. Олійник, Ю. Пелешенка, Н. Поплавської, Є. Пшеничного,

Р. Радишевського, О. Сліпушко, В. Соболю, М. Сулими, С. Сухаревої, М. Трофимука, Л. Ушкалова, О. Циганок, В. Шевчука та ін.

Вагомим внеском у дослідження «Апокрисиса» є наукові розвідки польських дослідників О. Брюкнера, Р. Лужного, Ю. Третяка, К. Ходиніцького, Ю. Длугоша, Я. Билінського. Залучено також дослідження з релігієзнавства, філософії, історії І. Богачевської, В. Горського, Б. Гудзяка, А. Гуревича, М. Дмитрієва, І. Захари, І. Іваня, Я. Ісаєвича, М. Кашуби, П. Кралюка, В. Литвинова, І. Лисяка-Рудницького, А. Макарова, І. Мицька, І. Огієнка, І. Паславського, П. Саса, В. Шевченка, Н. Яковенко.

Методологічну основу дисертації становлять праці С. Аверінцева, С. Абрамовича, Р. Барта, М. Бахтіна, І. Богачевської, У. Еко, Ж. Женнета, Р. Лахманн, З. Лановик, Ю. Лотмана, Д. Наливайка, А. Ткаченка, М. Ткачука, Н. Фатеевої, Р. Якобсона та ін., у яких розроблено методику аналізу та акумульовано досвід дослідження полемічних текстів.

Методи дослідження. Для цілісного аналізу «Апокрисиса» Христофора Філалета та особливостей його стилю було застосовано такі методи дослідження: культурно-історичний – для аналізу літературного процесу XVI – початку XVII ст., у якому формувалася творча манера Христофора Філалета; історико-порівняльний – для вивчення специфіки історико-релігійного контексту; типологічний – для з'ясування співвідношень, відмінностей у досліджуваних творах; структурно-функціональний – у тлумаченні проблемно-тематичного аспекту, жанрових та стильових особливостей твору, біографічний – для визначення джерел творчої індивідуальності та світоглядних орієнтирів письменника. На різних етапах роботи використовувалися герменевтичний, риторичний, інтертекстуальний, текстологічний підходи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в українській літературній медієвістиці ґрунтовно досліджено «Апокрисис» Христофора Філалета із застосуванням сучасних методик аналізу та неупередженого погляду на постать автора, схарактеризовано жанрову специфіку твору у контексті реформаційно-контрреформаційних тенденцій, проаналізовано його проблематику, окреслено наративно-риторичні стратегії, запропоновано нову методику аналізу полемічного твору.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні й систематизації теоретико-методологічних засад української полемічної прози, обґрунтуванні її жанрових, ідейно-тематичних параметрів в історико-культурному контексті, окресленні стильової, наративної й образотвірної стратегій Христофора Філалета. Пропонуються нові підходи до аналізу «Апокрисиса».

Практичне значення роботи. Положення дисертації можуть використовуватись для подальшого комплексного вивчення української полемічної прози та написанні і оновленні підручників, посібників, курсів лекцій з історії давнього українського письменства, проведення спецкурсів, спецсеминарів. Матеріали дисертації будуть корисними для культурологів, філософів, істориків та релігієзнавців.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат і наукові статті, що відображають основний зміст дослідження, виконані здобувачем самостійно.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Основні теоретичні положення і результати роботи висвітлено у доповідях та виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародній науковій конференції «Володимир Гнатюк у контексті розвитку культури України» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 11-12 травня 2011 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток наукових досліджень, 2011» (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава, 28-30 листопада 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харківська державна академія культури, Харків, 8-9 грудня 2011 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «На шляху до науки XXI сторіччя» (Науково-дослідний центр інноваційних технологій, Кіровоград, 4-5 листопада 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Романська філологія та сучасний освітній простір» (Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Горлівка, 8-9 грудня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції «Творчість Уласа Самчука в контексті розвитку світової культури» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 19-20 лютого 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Україністика – минуле, сучасне, майбутнє» (Університет імені Масарика, Брно (Чеська Республіка), 26-27 травня 2015 р.); Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції «Традиція – сучасність пограниччя: письменство, культура, освіта» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ – Умань, 21-24 вересня 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Українська наука в європейському контексті. Німецько-українські зв'язки» (Наукове об'єднання ім. Ю. Бойка-Блохина, Мюнхен (Німеччина), 8-10 квітня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Володимир Гнатюк і його роль у розвитку української національної культури» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 25-26 травня 2016 р.); Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції «Іван Франко і польська культура» (Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 13-15 жовтня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Літературна етноімагологія: рецепція України та її культури в наукових працях Мікулаша Неврлого (до 100-річчя з дня народження науковця)» (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Хмельницький, 3-4 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роман Гром'як у культурному і науковому просторі України» (Тернопільський національний

педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 21-22 березня 2017 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки», присвяченій пам'яті професора Дмитра Бучка (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 13-14 листопада 2014 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Протестантські церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації)» (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 27-28 квітня 2017 р.) та на щорічних науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2009-2017).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображені у 10 наукових працях, із них – 4 статті у наукових фахових виданнях, 2 публікації – за кордоном, 4 – матеріали конференцій (усі статті одноосібні).

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і поставленими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел (356 позицій) та додатку. Загальний обсяг дисертації – 218 сторінок, з яких основний зміст викладено на 184 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і стан наукового вивчення проблеми, визначено мету дослідження, його завдання, предмет і об'єкт, методи, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, подано відомості про теоретико-методологічну базу, а також апробацію основних положень дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження»** систематизовано наукові підходи до аналізу полемічно-публіцистичної прози загалом та «Апокрисиса» зокрема, окреслено суспільно-релігійні й історичні передумови його появи, простежено історичну основу та динаміку розвитку полемічної літератури в Україні.

У **підрозділі 1.1. «Апокрисис» Христофора Філалета: історія рецепції та науково-інтерпретаційна парадигма»** подано історіографічний нарис «Апокрисиса». Оскільки його дослідження здійснено у контексті полемічно-публіцистичної прози кінця XVI – початку XVII ст. із врахуванням суспільно-політичних обставин, тому історіографія представлена трьома масивами джерел. Це – ті, в яких студіюється історія українських земель у складі Речі Посполитої XVI – XVII ст. Окремим науковим напрямом є літературознавчі джерела, що є теоретико-методологічною основою аналізу «Апокрисиса» Христофора Філалета. Оскільки у полемічно-публіцистичній прозі виділяють українську та польську парадигми (С. Сухарева), то для повної наукової картини важливими є розвідки польських дослідників щодо її розвитку загалом і зокрема стильової специфіки творів. Підкреслено, що проблема всебічного

дослідження «Апокрисиса» не втрачає актуальності і сьогодні та потребує системного вивчення. У цьому контексті цілісний аналіз твору неможливий без залучення методологічного інструментарію, що застосовується істориками, релігієзнавцями, літературознавцями та філософами. Також продовжуємо традиції українських медієвістичних досліджень, враховуючи вагомий внесок польської наукової школи. Наголошено, що сучасний літературознавчий дискурс полемічно-публіцистичної прози кінця XVI – початку XVII ст. окреслений у дванадцятитомній «Історії української літератури» (К.: Наукова думка, 2014, т. 2). Вона інтерпретується «повноцінною» та «значущою частиною тогочасного літературного процесу», що мала «стійку структурно-жанрову систему, яка базувалася переважно на блискучих зразках античності, західноєвропейського Середньовіччя, Відродження, Реформації, а також вітчизняної писемної традиції».

Отже, «Апокрисис» Христофора Філалета як пам'ятка, що поєднала літературні, богословські, історичні та політичні тенденції, вимагає синкретичного підходу до його вивчення. Тому у дослідженні застосовано такі підходи до аналізу твору, як риторичний, інтертекстуальний, герменевтичний та текстологічний.

У підрозділі 1.2. «Український полемічний дискурс кінця XVI – початку XVII ст.: політично-релігійні та суспільно-культурні виміри» простежено динаміку розвитку полемічної літератури в Україні та міжконфесійної літературної дискусії кінця XVI ст. Зазначено, що полеміка між православними, католиками та уніатами велася не стільки навколо розходжень, які існували у віровченні, скільки навколо важливих питань громадського і культурного життя українського народу, а полемічно-публіцистична проза зафіксувала прагнення українців оберігати свої духовні основи, культуру, активно формувати національну ідентичність, увібрала у себе світоглядно-ментальні характеристики українського й польського народів і визначила систему своїх стильових стандартів. Це, звісно, вплинуло на нову культурну модель, ідейна парадигма якої під впливом Ренесансу і Бароко зазнала суттєвих змін. Акцентовано на передумовах появи «Апокрисиса» Христофора Філалета, опублікованого під кінець 1597 року польською мовою у Вільно, а через рік – в Острозі українською мовою.

У другому розділі «Жанрово-композиційна своєрідність «Апокрисиса» твір розглянуто у контексті полемічного дискурсу кінця XVI – початку XVII століття, зокрема його зіставлено з твором-запитом Петра Скарги «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» і твором-відповіддю Іпатія Потія «Антиризис», проаналізовано жанрово-композиційні особливості «Апокрисиса».

У підрозділі 2.1. «Проблематика полемічного канону: між Петром Скаргою і Іпатієм Потієм» підкреслено, що «Апокрисис» – досить великий за обсягом полемічний твір – був відповіддю на «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» відомого єзуїтського апологета Петра Скарги, який ще на початку 70-х років XVI ст. вибудував план примирення католиків з

православними у Речі Посполитій. Його ідея спочатку була зреалізована у трактаті «О jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim i ruskim od tej jedności odstąpieniu», в якому автор, виявивши неабиякий талант полеміста, розробив програму примирення (угоди) католиків і православних у єдиній державі. А трактат «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» присвячено виключно апології латинського вчення про папське єдиновладдя, на якому базуються три найголовніші положення: Берестейський уніатський собор є законним; уніатські владики не зобов'язані підкорятися світській владі; обов'язком кожного християнина є підпорядкування владі папи.

Виявлено, що, використовуючи традиційні апологетичні прийоми (звинувачення опонента, актуалізація ідей через аргументацію, коментування та осуд тверджень опонента), Христофор Філалет управно полемізує з Петром Скаргою й аргументовано доводить свою позицію: кожне важливе його твердження розчленовує на частини, і, виявивши у ньому слабке місце, наводить свої аргументи. Урізноманітнюючи репертуар доказів та ампліфікації своїх роздумів і коментарів, за допомогою стильової вправності автор намагався вплинути на світоглядні позиції опонента.

Полеміка Іпатія Потія з Христофором Філалетом також стосувалася найактуальніших питань поберестейської суперечки. У дослідженні з'ясовано, що «Апокрисис» і «Антиризис» різняться за структурою: твір православного полеміста мав чіткішу будову, хоча твір опонента залежав від його твору. Спосіб відстоювання власної думки теж різний. Нам вдалось проаналізувати велику кількість стилістичних прийомів, риторичних фігур, дотепних висловів, якими полемісти підсилили свої твори, актуалізувавши їх сприймання. Іпатій Потій, на відміну від Христофора Філалета, часто використовував лайливу лексику у висміюванні опонента, проте обидва полемісти ілюструють високу майстерність і вміння ведення полеміки.

У **підрозділі 2.2. «Композиційна організація твору»** зазначено, що «Апокрисис» логічно й струнко вибудований, містить документальну інформацію. Його нарація ґрунтується на конкретиці про вчинки відомих осіб, на відтворенні комплексу провідних ідей епохи.

Акцентовано, що апологетична спрямованість твору спонукала Христофора Філалета до використання відповідного заголовкового комплексу («Апокрисисъ албо отповѣдь на книжки о съборѣ Берестейскомъ, именемъ людей старожитной релѣи греческой, черезъ Христофора Филялета врихлѣ дана»), який є авторським концептом і змістовою домінантою, що творить смислову та емоційну єдність, проектується на усі частини твору, інтегрує їх у єдине ціле, композиційно впорядковує текст. Обираючи саме такий заголовок, Христофор Філалет, ймовірно, чітко уявляв структуру твору та проблеми, на яких хотів сконцентрувати увагу читача, спрямовував його до певного уявлення про зміст.

Відзначено, що «Апокрисис» поділений на чотири частини, в яких, відповідно, заперечуються тези Петра Скарги. Перша містить вісім глав, друга – чотири, третя і четверта – по дев'ять. Важливим топосом є «від імені кого», «за чийм наказом пише автор». Він наголошує на своєму авторстві і

скромно каже, що його відповідь «врихлѣ дана», хоча насправді це продуманий твір.

Після заголовка подається силабічний вірш «Книжка до минаючихъ мовить», у якому автор безпосередньо звертається до читача як узагальненого образу православної руської громади, радить купувати його книгу, читати, «розсуджати», звертаючись до нього «брате и тщателю». Потім іде присвята коронному канцлерові Яну Замојському, відомій шляхетній особі, покровителю, який міг би сприяти авторитету твору. Наступним структурним елементом є передмова до читача, чимала за обсягом (займає шість сторінок). У ній дається пояснення, для чого «здалася» його книга «людемъ старожитной релѣи Греческой», висвітлюється мета написання, тобто з'ясовується неправомірна позиція «сторони противной». Автор знайомить із побудовою твору, вказує на те, що буде апелювати до Петра Скарги, обіцяє бути відвертим, пояснює, чому на «штыри части тотъ отвѣтъ нашъ роздѣлити намъ ся здало». Він просить читача «тыхъ споровъ... добрымъ судією быти,.. с пилностью, статечне и зъ уваженъемъ прочитати». До кожної з чотирьох частин ще подаються передмови, у яких додатково коментуються окремі частини тексту. Полеміст неодноразово акцентує майже математичну вивіреність свого твору. Він поступово спростовує усі аргументи опонента. При цьому композицію твору та його основні думки автор підкреслено «вип'ячує», не ховаючи від читача. Наприклад, на початку розділу не лише проголошує композиційний задум, але й вказує на структурні елементи всередині самого розділу: «На двѣ части, для снаднѣйшого понятя речи, тотъ роздѣль роздѣлю. Въ першой – о президованью на синодахъ, въ другой – о потверженью синодовъ мовити буду».

Логіку та повноту аналізу документальної основи «Апокрисиса» забезпечує чітке членування думок автора і його опонента. Христофор Філалет почергово розглядає його висловлювання, додаючи свої коментарі, що полегшує усвідомлення реципієнтом суті суперечки, допомагає розібратися у складних проблемах міжконфесійних протистоянь. Він творить такий текст, у якому постійно супроводжує читача своїми поясненнями та обґрунтовано зв'язує його великі частини. Усі 400 сторінок «Апокрисиса» не відхиляються від узятого на початку ракурсу – дивуватися ерудиції автора. Це ознака барокового мислення, адже цей стиль формується на двох регістрах: на суто натуральному та навіть «зниженому» зображенні реалій й на виразному прагненні до спіритуального, яке висвітлює «низьку» натуру. Попри усі міжконфесійні суперечки й не завжди добросовісну полеміку життя у творі осмислено як безперервний пошук істини.

У підрозділі 2.3. «Жанрова дефініція «Апокрисиса», відштовхуючись від твердження, що творча практика полемістів декларувала відповідний тип публіцистичного тексту, в якому були помітні «явища складної ідейно-художньої структури» (Д. Наливайко), актуалізується проблема визначення жанру «Апокрисиса», оскільки одностайності щодо нього сьогодні немає. Більшість дослідників називають його трактатом (М. Возняк, В. Юкало,

С. Денисюк), проте він має ознаки памфлету (Н. Поплавська). Зазначено, що «Апокрисис» продемонстрував складне нашарування логічного й образного мислення та зародження в українському письменстві сатиричних жанрів, зокрема памфлету, який став особливо актуальним в умовах міжконфесійних суперечок, маючи за мету показати негативною позицію опонента, викликати до нього огиду у читачів та піддати нищівній критиці суспільно-політичну складову твору, у якому реалізуються три стратегії політичного дискурсу, що склалися в ту пору стихійно та продовжуються як типові у сучасних політичних змаганнях: стратегія на пониження (дискредитація опонента); стратегія на підвищення (самовихваляння); стратегія театральності. Сатирично оцінюючи погляди супротивників, полеміст апелює не тільки до широкого загалу читачів, вірян, а й використовує форму безпосереднього звертання до опонента, засуджує його погляди та вказує на низький рівень його знань. У такій ситуації автор виконує роль насмішника та палкого промовця. Високий емоційний діапазон, що подекуди підсилювався іронічним переказуванням фактів, коментуванням листів, забезпечував ревну апологетику православ'я.

У третьому розділі «Апокрисис» як комунікативно-риторична система» розглянуто комунікативну специфіку твору. У ньому схарактеризовано персуазивно-риторичні прийоми автора, виявлено інтерпретаційні аспекти інтертексту, обґрунтовано через стильову парадигму жанрову специфіку твору, досліджено комунікаційні особливості тексту в межах образної системи (автор – читач – опонент).

У підрозділі 3.1. «Автор-читач-опонент: аспекти комунікації» доведено, що в «Апокрисисі» чітко окреслено авторське «я». Полеміст є реальною дійовою особою. Його позиція й інтонація зрозумілі з перших рядків твору, оскільки нарація моделюється від першої особи однини і множини. Серед прийомів, які ідентифікують «реального автора» (псевдонім, містифікація та ін.), важливе місце належить авторській масці. «Автор реальний» прагне сховати себе за маскою оповідача, вийти за межі суцього буття, підкреслюючи цим індивідуальність свого «реального образу». В історично-культурному просторі вона супроводжує людину, приховуючи її справжнє «я» у низці іпостасей. Тому маска смиренного безіменного христолюбця (бо ж Христофор Філалет – підкреслено штучна, книжна формула) покликана радше дистанціювати справжнього автора від обраної ним позиції. Така коректна поведінка полеміста формує у читача його позитивний образ – компетентного однодумця, зацікавленого в досліджуваному об'єкті, комунікативно вправного, толерантного співрозмовника, який забезпечує повноцінне спілкування через посередництво тексту. Автор позиціонує себе як адресантом, який оперує джерелами інформації, так і ретранслятором тексту, посилаючи його реципієнту, свідомість якого приймає сигнал, декодує його та реагує на отриману інформацію.

Зазначено, що така авторська активність коригує рецепцію читача, а це означає, що автор стає «авторитетним керівником читача» (М. Бахтін) у творі,

апелює до нього, просить стежити за його розповіддю, постійно наголошує, що його прихильність для нього надзвичайно важлива. Вибудовуючи у передмові ідеальний образ адресата, Христофор Філалет намагається догодити йому у кожній із чотирьох частин і стати його наставником у читанні тексту. Комунікативність твору засвідчують часті звертання полеміста до реципієнта, які створюють враження безпосередньої розмови. Монолог уявно трансформується у діалог. Одним із засобів орієнтації тексту на читача є іронічно-емоційний виклад: автор адресує твір «своєму» читачеві, а у читача виникає враження, що автор «свій», того ж кола, що і він, йому варто довіряти.

Підкреслено, що Христофор Філалет за полемічною традицією апелює до опонента, через іронічні коментарі висловлює своє ставлення до його думок, звинувачує його у приховуванні справжнього імені, хоча сам пише під псевдонімом Філалета, насміхається над його анонімністю, дорікає за хаотичність викладу, аргументуючи це відповідними матеріалами з історії церкви, а також цитатами зі Святого Письма. Він деталізує образ опонента за допомогою фактів, які його дискредитують, смакує різними негативними побутовими епізодами.

У підрозділі 3.2. «Інтертекстуальність» наголошено, що наскрізною текстотвірною домінантою в «Апокрисисі» є інтертекст. Будучи залежним від твору Петра Скарги, Христофор Філалет залучав з нього тези, піддавав їх критиці, аргументував свою думку, чим доводив власну пріоритетну позицію у суперечці. Найавторитетнішими джерелами аргументів для Христофора Філалета було Святе Письмо, історія церкви, твори її отців, постанови церковних соборів, приватне листування владик. Важливу роль у побудові твору відіграла візантійська патристика, завдяки якій «Апокрисис» став достовірним джерелом для інших письменників. Полеміст цитує виклади святих учителів Григорія Ниського, Григорія Богослова, Іоанна Златоустого, Оригена, Аврелія Августина та ін. З персуазивною метою в «Апокрисисі» наводяться конкретні юридичні документи, які регламентували релігійну толерантність у державі. Це – законодавчі акти польських королів, сеймів, що закріпили право вільного віросповідання, а апологети унії заперечували ці закони.

У творі цитати з достовірних джерел як інтертекстуальні елементи виконують такі функції: поряд з інтенційною, експресивною та конструктивною – заперечення та спростування тез опонента, аргументація власних тверджень, доказ опоненту на використання цитат із документів, яких не існує, з попереднім зверненням до них і перевіркою, налагодження контакту з читачем, його спонукання стежити за полемікою, провокування у читача відповідних емоцій, ілюстрація вирваних з контексту фраз опонентом, які невірно потрактовані, для чого наводиться повний текст того чи іншого документа і робиться власний висновок, звинувачення та критика слів опонента, показ своєї над ним пріоритетної позиції. А цитата з тексту опонента була першопричиною полемічної суперечки. Такий інтертекстовий принцип структурування продовжив у «Антиризисі» Іпатій Потій.

Підрозділ 3.3. «Стильові пріоритети» присвячений дослідженню стильового діапазону «Апокрисиса». З'ясовано, що Христофор Філалет досконало володіє риторичною майстерністю, декларує її своєю публіцистичною практикою, що важливо для автора полемічного тексту. Найчастіше він використовує риторичні питання та звертання, інверсії й анафори. Специфічною ознакою стилю Христофора Філалета є те, що він, вдаючись до певного риторичного прийому, неодноразово повторює його, іноді вибудовуючи доволі великі текстові періоди, що розтягаються на декілька сторінок. Іншою авторською рисою є часте поєднання риторичних фігур. Так, риторичне питання неодноразово сусідить з анафорою та (або) синтаксичним паралелізмом. «Апокрисис» насичений (можливо, навіть перенасичений) різними способами інтеграції тексту, що, очевидно, на думку автора, мало продемонструвати логічність та композиційну довершеність його твору.

Визначальну роль у заохоченні до прочитання тексту відіграють логічні маркери. Це – когезія, ретроспекція, проспекція. Полеміст для мовного збагачення охоче послуговується стилістичними фігурами (анафора, епіфора, інверсія, градація, антитеза), оцінковими судженнями, риторичними звертаннями, питаннями, метафорами, брутальною лексикою. Така мовна пишність зреалізована завдяки синтезу біблійного, церковно-суспільного та літературного контекстів, що переносить полемічний діалог у художньо-образну площину бароко.

ВИСНОВКИ

Систематизація наукової рецепції української полемічно-публіцистичної прози кінця XVI – початку XVII ст. як комунікаційного феномена епохи Реформації/Контрреформації загалом і «Апокрисиса» Христофора Філалета зокрема та його аналіз дають підстави стверджувати:

1. Активізація розвитку полемічного письменства пов'язана з політично-релігійним буттям українського народу та ренесансно-бароковими тенденціями. Конфесійні дискусії між православними, католиками та уніатами велися не стільки навколо розходжень, які існували у віровченні, скільки навколо важливих питань громадського і культурного життя українського народу. Письменники-полемісти (Герасим і Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський, Василь Суразький, Клірик Острозький, Христофор Філалет, Захарій Копистенський) обстоювали право українського народу на рідні віру, звичаї, мову. Чи не найглибше ці суперечки увиразнила Берестейська унія 1596 року, підготовка і проголошення якої стали свідченням прагнень українства оберігати свої духовні основи, культуру, активно формувати національну ідентичність та були важливими у становленні полемічного дискурсу, для якого характерна чітка соціально-релігійна спрямованість.

2. Серед полемістів вирізняється Христофор Філалет своїм твором «Апокрисис», що став однією з найхарактерніших літературних пам'яток епохи, яка засвідчила формування у традиційному риторично-дидактичному

творі барокової системи ідейно-естетичних цінностей. Поява твору зумовлена актуалізацією проблем самовизначення різних конфесій в умовах їх конфронтації, породженої релігійними конфліктами XVI – XVII ст. Це стало актуальним і для українського православ'я у Речі Посполитій. Христофор Філалет демонструє православну позицію, оскільки твір відзначається її переконливим викладом.

«Апокрисис» не лише відображає релігійно-політичні проблеми України кінця XVI – початку XVII ст., а й містить вагомий фактологічний матеріал. Базовими концептами та головними інтенціями, що використовуються у ньому, є формування емоційного настрою адресата, апологетично-персуазивна й інформативно-інтерпретаційна стратегії.

3. Оскільки «Апокрисис» Христофора Філалета – це пам'ятка, що поєднала літературні, історичні та політичні аспекти, то науково-методологічним підґрунтям у його дослідженні є такі підходи, як риторичний, інтертекстуальний, герменевтичний та текстологічний. Власні спостереження дозволили переконливо обґрунтувати жанрову специфіку твору у контексті реформаційно-контрреформаційних тенденцій, проаналізувати його проблематику, окреслити наративно-риторичні стратегії автора. У результаті запропоновано нову методику аналізу «Апокрисиса», яка дає підстави з'ясувати специфіку української полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст. як своєрідного явища у нашому письменстві, що типологічно пов'язане з античністю, розвивалося у руслі західноєвропейських дискусій, творило власну полемічну традицію.

4. «Апокрисис» Христофора Філалета – складний для сприймання твір. Для розуміння аналогій та аргументів, використаних у ньому, він вимагає глибоких знань Святого Письма, історії церкви тощо. Виклад думок завжди супроводжується промовистими прикладами. Наскрізною текстотвірною домінантою полемічної майстерності Христофора Філалета в «Апокрисисі» є інтертекст. Полемізуючи з твором Петра Скарги, він критикував тези з нього, наводив переконливі аргументи, вказував на помилковість суджень опонента, чим демонстрував свою пріоритетну позицію у суперечці з ним. Важливу роль у побудові «Апокрисиса» відіграла візантійська патристика. Завдяки їй він став достовірним джерелом для інших письменників. Наприклад, Мелетій Смотрицький в «Антиграфах» цитує лист короля Стефана, покликаючись на текст «Апокрисиса».

5. «Апокрисис» розглянуто у контексті полемічного дискурсу кінця XVI – початку XVII ст., зокрема зіставлено з твором-запитом Петра Скарги «Synod Brzeski i Obrona Synodu Brzeskiego» і твором-відповіддю Іпатія Потія «Антиризис». Цей полемічний ланцюг культивував традиційні апологетичні прийоми: звинувачення опонента, актуалізація ідей автора через аргументацію, коментування та осуд тверджень опонента. Христофор Філалет вправно полемізував зі Скаргою: кожне важливе його твердження розчленовував на частини і, виявивши у ньому слабке місце, наводив аргументи. Апелюючи не лише до розуму, а й до почуттів, урізноманітнюючи репертуар аргументації та ампліфікації авторських

роздумів і коментарів, Христофр Філалет намагався вплинути на зміну його світоглядних позицій і спростувати його думки. Він застерігав православних про відповідальність перед вірянами, стилістично вправно намагався емоційно вплинути на опонента, насамперед, через використання інвективних пасажів.

6. «Апокрисис» логічно вибудований. Автор неодноразово підкреслює його чітку структуру, для чого спеціально розкриває свої композиційні прийоми, розраховуючи, мабуть, на краще розуміння тексту читачем завдяки розробленій ним методиці оповіді. Так, на початку розділу не лише окреслюється композиційний задум, але вказується на структурні елементи всередині самого розділу. Проте, змодельовавши систему доказів, автор майстерно актуалізує й емоційний реєстр, спрямовуючи увагу читача не стільки в річище логіки, скільки у бурхливий вир емоцій, що забезпечує певну «театральність» нарації. У першій частині показано «мішанину щодо віри в Річі Посполитій» та зіронізовано над позицією тих, хто погодився з Берестейською унією. У другій частині розглядаються «пригани» опонента-католика щодо «розрізнених осіб грецької релігії». У третій – піддано нищівній критиці «єдиновладдя костельне» папи, яке, на думку Христофора Філалета, «не є уфундовано, як твердить дієпис, у Євангелії, у святих отців та в костельних історіях». У четвертій частині розгорнуто полеміку щодо позиції царгородського патріархату та послушенства східним патріархам.

7. Аналіз «Апокрисиса» дозволив з'ясувати специфіку його нарації, яка має форму монологу, зверненого до співрозмовника, що переходить у діалог, адресований опоненту. Така комунікативна спрямованість твору мотивує насичення історичним фактажем, авторськими коментарями, що забезпечувало конкретику оповіді. Такий текст провокує до відповіді, що була змодельована в «Антиризисі» Іпатія Потія. Усі композиційні елементи «Апокрисиса» підпорядковані комунікативній меті, а з'єднувальною ланкою служать заголовки до розділів кожної з чотирьох частин, які також відіграють вагомую роль у встановленні контакту автора з читачем, бо декларують основну проблему та завчасне її розуміння. Їх питальні форми фокусують стрижень авторської ідеї, історичне чи релігійне непорозуміння, сприяють їх вичерпному аналізу через чітке членування думок автора і його опонента, думки якого задля поглиблення їх розуміння суті дискусії реципієнтом почергово коментуються. Полеміст постійно супроводжує читача у тексті поясненнями, логічно пов'язуючи його частини.

8. Окрім опонента, Христофор Філалет орієнтувався на читача-адресата, з яким намагався підтримати діалог, залучити до прочитання, стимулювати реакцію на актуальні релігійно-політичні проблеми, тому чітко вимальовує його образ. Комунікативність твору засвідчують часті звертання полеміста до читача, які й створюють враження безпосередньої розмови. Автор позиціонує себе адресантом, який оперує джерелами інформації, і ретранслятором тексту, апелюючи до реципієнта. Читач є адресатом, його свідомість приймає сигнал, декодує та реагує на отриману інформацію, якщо це потрібно.

Безпосереднє введення постаті читача у структуру твору, надання йому статусу «учасника» фабульних подій стало однією з форм прогнозування емоційної читацької реакції на зображуване. У такому контексті можливе подвійне тлумачення поняття «образ читача»: читач розглядається як певне внутрішнє, естетично зорієнтоване читацьке «я», співтворчий аспект емпіричного, реального читача, спрямований на твір і передбачуваний автором у його настанові на діалог; образ читача співвіднесений з його функцією як безпосереднього персонажа твору у тому випадку, коли він введений у систему дійових осіб. Христофор Філалет відкритий до нього, наголошує, що він йому дорогий, а його прихильність надзвичайно важлива для полеміста. Автор впевнений, що православних вірян ця книга мала б глибоко вразити, оскільки описувала Берестейський собор та його наслідки.

9. Полемісту вдається сформувати позитивний образ автора – ерудованої людини, компетентного однодумця, зацікавленого у розв’язанні складних проблем. Така авторська активність, втілена у художній системі, має спрямовувати сприйняття твору читачем. Це означає, що автор стає «авторитетним керівником читача» через твір, реалізуючи свої художні задуми. Таким чином, відбувається контакт і повноцінне спілкування, здійснюване через текст, необхідні для реалізації однієї з основних його функцій – інформаційної, щоб він був сприйнятий адресатом.

10. «Апокрисис» – це приклад іманентної еволюції традиційного жанру: церковно-богословський трактат поволі, але послідовно, наповнюється соціально-політичним красномовством і трансформується у памфлет, оскільки полеміст намагався спростувати думки опонента, детально критикуючи усі його хибні твердження, та переконливо обґрунтувати власну позицію. Відповідно автором використано найрізноманітніші методи викладу матеріалу: індуктивний, дедуктивний та аналогії.

11. Сильова вправність Христофора Філалета дає підстави вважати, що він мав великий досвід риторичної майстерності, задекларувавши її у своїй публіцистичній практиці, досконало володів нею. Це засвідчує барокове мислення автора, що поєднує два реєстри: натуральне, навіть знижене моделювання реалій через інтерпретацію історичних, документальних свідчень, щоб заперечити опонентові, виразне прагнення до спіритуального задля апологетики православ’я. Для доведення істинності своїх тверджень автор вводить у текст цитати з різних джерел, зокрема розлогі візії й аналогії, що апелюють до Святого Письма. Часто вони тлумачаться буквально з метою заперечення фактів чи неточних цитат, до яких вдавався Петро Скарга. Автор чітко вказує на такі невідповідності, водночас доводячи їхню абсурдність. У цьому контексті стверджуємо, що інтертекстуальність відіграє провідну роль у структуруванні полемічного тексту Христофора Філалета.

12. Риторична манера в «Апокрисисі» має характерні особливості, які засвідчують процес формування в українському письменстві стилю бароко, покликаною донести до реципієнта ускладнену та динамічну картину буття. Найчастіше автор використовує риторичні питання та звертання, інверсії й

анафори. Специфічною ознакою авторського стилю Христофора Філалета є те, що, зазвичай, він, вдаючись до певного риторичного прийому, неодноразово повторює його, іноді вибудовуючи з його допомогою доволі великі текстові періоди на декілька сторінок. Ще однією його визначальною рисою є органічний синтез риторичних прийомів. Твір багатий на епітети, порівняння, літоти, метафори, антитези, іронію.

13. Христофор Філалет – репрезентант творчо активних конфесійних апологетів, які сповідували певну систему релігійних та політичних цінностей, мали чітко виражені конфесійні орієнтації, заґрунтовані в авторитетах православної чи католицької традиції. Їх «текстова» діяльність виробила основоположні концепти релігійно-політичних відносин у суспільному житті, в певній мірі сприяла політичній соціалізації українців у Речі Посполитій та відстоювання ними автохтонних інтересів своєї спільноти, зокрема православної конфесії, її політико-правового статусу. Зміст і форма «Апокрисиса» засвідчили нові зрушення в естетичній свідомості читача та плідні пошуки нових шляхів у літературній творчості.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Семенина В. Полемічний канон Христофора Філалета // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / за ред. д. ф. н., проф. Ткачука. М. П. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2011. Вип. 32. С. 153–158.

2. Сребнюк (Семенина) В. Інтертекстуальність «Апокрисиса» Христофора Філалета // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / за ред. д. ф. н., проф. Ткачука. М. П. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2011. Вип. 33. С. 165–173.

3. Сребнюк В. «Апокрисис» Христофора Філалета та «Антиризис» Іпатія Потія у полемічному дискурсі кінця XVI ст. // Київські полоністичні студії: наук. видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Ін-т літератури імені Т. Г. Шевченка НАНУ; Міжн. школа україністики. Київ, 2014. Т. 24. С. 571–576.

4. Сребнюк В. Авторська ідентифікація Христофора Філалета у реформаційно-контрреформаційному контексті кінця XVI століття // *Ukrainische Wissenschaft im europäischen Kontext. Deutsch-ukrainische Wissenschaftsbeziehungen: Sammelband* / redigiert von D. Blochyn. München, 2016. Band 9. S. 300–304.

5. Сребнюк В. «Апокрисис» Христофора Філалета в українсько-польському діалозі кінця XVI ст. // *Ukrajnistika: minulost, přítomnost, budoucnost III. Literatura a kultura* / editoři: Н. Myronova, О. Čmelíková (Gazdošová), Р. Kalina, К. Kuznietsova, I. Shysterov. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2015. S. 269–277.

6. Сребнюк В. «Апокрисис» Христофора Фіلالета: нарatively-риторичний аспект // Філологічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. В. Мацько. Хмельницький, 2016. Вип. 4. С. 156–164.

Додаткові публікації:

7. Сребнюк (Семенова) В. Образ читача в «Апокрисисі» Христофора Фіلالета // Розвиток наукових досліджень 2011: матеріали сьомої міжнарод. наук.-практ. конф., м. Полтава, 28-30 листопада 2011 р. Полтава: Вид-во «ІнтерГрафіка», 2011. Т. 7. С. 85–88.

8. Сребнюк В. Христофор Філалет і вітчизняна риторична традиція // Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнарод. наук. конф., м. Харків, 8-9 грудня 2011 р. / відп. за вип. Н. М. Кушнарєнко. Харків: ХДАК, 2011. С. 307–308.

9. Сребнюк В. Цитація у полемічному трактаті «Апокрисис» Христофора Фіلالета // На шляху до науки XXI сторіччя: зб. наук. праць і матеріалів другої міжнар. наук.-практ. конф., м. Кіровоград, 4-5 листопада 2011 р. / гол. ред. В. С. Рижиков. Кіровоград: Науково-дослідний центр інноваційних технологій, 2011. С. 310–317.

10. Сребнюк В. Діалогічність «Апокрисису» Христофора Фіلالета // Романська філологія та сучасний освітній простір: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. наук. робіт молодих учених, м. Горлівка, 8-9 грудня 2011 р. Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2011. С. 195–196.

АНОТАЦІЯ

Сребнюк В. З. «Апокрисис» Христофора Фіلالета у полемічному дискурсі кінця XVI – початку XVII століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України. – Тернопіль, 2017.

У дисертації досліджено жанрово-стильову специфіку твору Христофора Фіلالета «Апокрисис» у контексті полемічного дискурсу кінця XVI – початку XVII ст. У ході його аналізу на основі власних спостережень вперше охарактеризовано його проблематику, окреслено нарatively-риторичні стратегії автора.

Визначено, що усі композиційні елементи «Апокрисиса» підпорядковані комунікативній меті, а з'єднувальною ланкою служать заголовки до розділів кожної з чотирьох частин. Підкреслено, що комунікативність твору засвідчують часті звертання полеміста до реципієнта, які створюють враження безпосередньої розмови. Автор апелює і до опонента, через іронічні коментарі висловлюючи своє ставлення до його думок.

Виокремлено ті жанрово-композиційні ознаки «Апокрисиса», що дають підстави ідентифікувати його належність до української полемічно-публіцистичної прози кінця XVI – початку XVII ст. Зміст і форма твору свідчать про плідні пошуки нових шляхів у літературній творчості та

зрушення в естетичній свідомості читача. З'ясовано, що Христофор Філалет досконало володів риторичною майстерністю, а його стильова вправність демонструє процес формування в українському письменстві стилю бароко, покликаною донести до реципієнта ускладнену та динамічну картину буття.

Ключові слова: полемічно-публіцистична проза, памфлет, трактат, полемічний дискурс, опонент, автор, читач, авторська маска, інтертекст, риторика.

SUMMARY

Srebniuk V. Z. «Apokrysys» of Christophor Philaleth in polemical discourse at the end of XVI – beginning of XVII centuries. – Manuscript.

Dissertation for obtaining a candidate degree in philological sciences, speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Ternopil, 2017.

In the dissertation, genre-stylistic specificity of the work of Christophor Philaleth's «Apokrysys» in the context of polemical discourse at the end of XVI – beginning of XVII centuries has been investigated. The main aspects of the investigation are the following: the generalization of the cultural-historical basis of inter-confessional controversy; the determination of the development of the dynamics of polemical literature in Ukraine and inter-confessional literary discussion of the end of XVI century; the outline of the history of the reception and scientific-interpretative paradigm of the work; the substantiation of genre specificity of work through compositional and stylistic paradigm; the analysis of the compositional-structural specificity of «Apokrysys», its issues in the context of the work-query (Petro Skarga) and the work-report (Ipatiy Potiy) and its communication features in the context of image system (author – reader – opponent); the definition of persuasive-rhetorical methods of the author.

On the basis of systematization of scientific reflections regarding Ukrainian polemical-publicistic prose at the end of XVI – beginning of XVII centuries as communicative phenomenon of the Reformation/Counter-Reformation era in general and «Apokrysys» of Christophor Philaleth in particular, and its analysis, the observations have been carried out and the characteristics of genre specificity of «Apokrysys» in the context of the reformation-counter-reformation tendencies has been presented for the first time, the analysis of scientific issues and their problems have been carried out, narrative-rhetorical strategies of the author have been outlined.

It has been determined that all compositional elements of «Apokrysys» are subordinated to the communicative purpose, and the connecting links are the titles for chapters of each of the four sections, which play an important role in creating contact between the author and the reader, because they declare the principal problem and its prior understanding, focus at the core of author's idea, historical or religious misunderstanding. The communicative nature of the work is evidenced by the frequent appeals of the polemicist to the recipient, which create the impression of direct conversation. It has been noted that Christophor Philaleth,

according to polemical tradition, appeals to the opponent, by means of ironic comments, and expresses his attitude to the thoughts of the opponent as well.

The Holistic analysis of «Apokrysys» by Christopher Philalet has provided the basis for assertion that the work demonstrated a complex layout of logical and figurative thinking and the birth of satirical genres in Ukrainian poetry, a pamphlet in particular, which became especially relevant in the context of interfaith disputes, since it aimed at negatively reflecting the opponent's position and criticism of the socio-political component.

There were outlined those features that give basis for identification of the relation of «Apokrysys» to Ukrainian polemical-publicistic prose at the end of XVI – beginning of XVII centuries. Its content and form have confirmed successful search for new ways in literary activity and the changes in the aesthetic consciousness of the reader. It has been revealed that Christophor Philaleth possesses excellent rhetorical skills, and his style skills testify the formation of baroque style in Ukrainian writing, which informs the recipient about the complicated and dynamic picture.

It has been noted that Christophor Philaleth is a representative of the creatively active denominational apologists professing certain system of religious and political values, had clearly expressed denominational orientations calling for the authority of the Orthodox or Catholic tradition, and their «textual» activity developed the basic concepts of religious-political relations in social life, to a certain extent contributed to the political socialization of Ukrainians in Rzeczpospolita and their defence of the indigenous interests of their community.

Key words: polemical-publicistic prose, pamphlet, treatise, polemical discourse, opponent, author, reader, author's mask, inter-text, rhetoric.

Підписано до друку 05.10.2017 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 10/17/10-62

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.